

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE EUROPEAN CONSUMER CO-OPERATION UNDER THE CONDITIONS OF GLOBAL CHALLENGES OF THE MODERNITY

*Ілля ГОРОХОВСЬКИЙ,
кандидат економічних наук,
голова правління Укркоопспілки,
віце-президент EuroCoop, Київ*

*Ilya HOROKHOVS'KYI,
Ph.D. in Economics,
Chairman of the Board of Ukrcoopspilka,
Vice-President of EuroCoop, Kyiv*

• У статті відображено місце й роль кооперативів у соціально-економічному розвитку країн Європи. Систематизовано найголовніші соціально-економічні проблеми, які посилюватимуться на європейському континенті у період до 2030-2050 років. Визначено роль європейської споживчої кооперації у вирішенні глобальних проблем сучасності. Обґрунтовано доцільність активного впровадження технологічних досягнень, інновацій та технологій альтернативної енергетики у діяльності споживчої кооперації. Окреслено напрями вирішення майбутніх проблем на європейському ринку праці та подолання загроз вимушеної масової міжнародної міграції. Обґрунтовано економічні, організаційні, соціальні та інституційні складові перспективної моделі розвитку кооперативної системи в країнах Європи на сучасному етапі.

• *The place and role of co-operatives in the socio-economic development of European countries have been shown. The most important socio-economic issues to intensify on the European continent in the period up to 2030-2050 have been systematized. The role of European consumer co-operation in solving global problems of the modernity has been defined. The expediency to actively introduce technological advances, innovations and technologies of alternative energetics into the activity of consumer co-operation has been substantiated. The directions to solve future problems in the European labour market and overcome the threats of forced mass international migration have been outlined. The economic, organizational, social and institutional components of the perspective model of the*

co-operative system development in European countries at the present stage have been substantiated.

Постановка проблеми. Сучасні споживчі кооперативи здійснюють свою діяльність в умовах глобальних трансформаційних змін. Європа, як і весь світ, зіткнулися зі складними системними проблемами й викликами у всіх сферах соціально-економічного життя. Причому ці проблеми не зникнуть у середньо- та довготривалій перспективі (протягом 2030-2050 років), а будуть ще більше загострюватися.

Перспективи розвитку споживчої кооперації у найближчі десятиліття потрібно розглядати у невід'ємному зв'язку з розвитком самої Європи, яку нині об'єднує спільна місія кооперації – робота на благо споживачів. Тому важливим є те, що запропонує споживча кооперація у відповідь на глобальні виклики, які стоять перед європейською спільнотою, і яких змін зазнає споживча кооперація до 2030 року та в довготривалій перспективі.

На посиленні системних соціально-економічних проблем на європейському континенті та у світі загалом зосереджується увага у багатьох комплексних дослідженнях європейських інституцій, зокрема "The Global Economy in 2030. Trends and Strategy for Europe" [23], "Project Europe 2030" [21], "EU Reference Scenario. Energy, transport and GHG emissions Trends to 2050" [16] тощо. На розгортанні глобальних викликів перед європейським суспільством, які формуватимуть глобальні мегатренди в найближчі десятиліття, наголошується у прогнозах провідної світової консалтингової мережі KPMG

[17], а також у ювілейній 50-й доповіді Римського клубу [13].

В умовах глобалізації, яка має багато негативних наслідків, розвиток кооперативного руху реально сприяє подоланню таких світових соціально-економічних проблем, як бідність, безробіття та соціальне розшарування населення. Як зазначається у звітах і програмних документах об'єднання європейських споживчих кооперативів EuroCoop [15], кооперативи є не лише потужними гравцями на роздрібному ринку Європи, а й виконують важливі соціально-економічні завдання, впливають на ліквідацію дисбалансів у ланцюгу постачання продовольства, забезпечують доступність товарів та послуг для споживачів, тим самим посилюють продовольчу безпеку європейських країн та сприяють сталому економічному зростанню й соціальній відповідальності на місцевому, регіональному та національному рівнях. Вказане обумовлює необхідність визначення місця споживчої кооперації у перспективній архітектурі соціально-економічного розвитку на європейському континенті, окреслення потенціалу споживчих кооперативів у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем розвитку кооперативного руху, трансформації кооперативного сектора в умовах відкритої економіки, взаємодії держави й кооперативних підприємств та організацій в Україні та зарубіжних країнах здійснили такі вітчизняні економісти, як М.Аліман [1], В.Апопій [2], П.Балабан [4], С.Бабенко [3], С.Гелей [8], В.Гончаренко [5], В.Зіновчук [7], О.Манжура [6], А.Пантелеймоненко [5], П.Саблук [7] та інші. У центрі уваги сучасних західних дослідників кооперативного руху знаходяться інноваційні та інституційні механізми його розвитку, проблеми впливу кооперативів на сталий розвиток економіки, пристосування кооперативних організацій до світових тенденцій глобалізації та інтернаціоналізації, участі кооперативів у соціальному діалозі, формування людського капіталу кооперативних підприємств, вирівнювання гендерних диспропорцій у кооперативах. Вказані питання розглядають Дж.Бірчелл [9], Дж.Блазі, К.Борчага [10], Дж.Браун [11], К.Коколіна [12], К.Корнфорт [13], Й.Леві [15], Б.Лорд [19], Х.Мюнкнер [20], А.Робб [21] та інші.

Проте недостатньою мірою висвітлено питання діяльності європейських споживчих кооперативів в умовах глобальних ви-

кликів і визначено їх роль у сприянні вирішенню глобальних проблем сучасності. Потребують системного аналізу проблеми створення сприятливих передумов та механізмів підвищення ефективності взаємодії європейських кооперативів, їх адаптації до процесів бурхливого науково-технічного прогресу та неминучих змін у соціально-економічному житті європейських країн.

Постановка завдання. Метою статті є проведення системного аналізу головних проблем та викликів, які впливатимуть на соціально-економічне життя у Європі в найближчі десятиліття, а також визначення на цій основі пріоритетів, головних завдань розвитку європейської споживчої кооперації та її ролі у вирішенні глобальних проблем сучасності.

Виклад основного матеріалу досліджень. Незважаючи на погіршення сприятливості середовища розвитку глобальної економіки та економічну рецесію в країнах Європи, європейська споживча кооперація демонструє високий рівень конкурентоспроможності й сталий економічний розвиток. Споживчі кооперативи, що є членами об'єднання EuroCoop, щоденно обслуговують 32 млн споживачів через власні 36 тис. торговельних закладів, сумарний оборот яких перевищує 79 млрд євро [15]. Враховуючи додатково загальний оборот найбільших 10 європейських кооперативів у сфері рітейлу (близько 250 млрд дол. США) [24], можна стверджувати про переважаюче лідерство кооперативного сектору економіки на роздрібному ринку Європи.

Систематизація прогнозних оцінок провідних європейських та світових інституцій на період до 2030-2050 років [13; 16; 17; 21; 23], дозволяє виокремити ключові проблеми розвитку європейського континенту, які впливатимуть на модель функціонування споживчої кооперації в умовах подальшого розвитку суспільства споживання і бурхливого науково-технічного прогресу (див. табл.).

Ключовими проблемами на цей період, які впливають на модель розвитку споживчої кооперації, є такі:

1. **Стрімкий розвиток технологій, який призведе до радикальних змін у найрізноманітніших сферах людської діяльності** (телекомунікаційному секторі, торгівлі, сільському господарстві, використанні приватних, громадських і комерційних транспортних засобів, медицині, освіті тощо). У найближчі 5-10 років програмне забезпечення комп'ютерів та смартфонів

Таблиця.

Прогноз структурних змін у середовищі соціально-економічного розвитку країн Європи (ЄС-27) до 2030 року

№ з/п	Індикатори соціально-економічного розвитку	Роки	
		2010 (базовий рік)	2030 (прогноз)
1.	ВВП на душу населення (ПКС), тис. євро	23,045	28,907
2.	Рівень урбанізації, %	73	77
3.	Чисельність населення, млн	499,201	516,522
4.	Частка у структурі населення, %:		
	- молоді (15-29 років)	20	16
	- людей, віком понад 65 років	16	30
5.	Чисельність домогосподарств, млн	176,2	240,8
6.	Рівень безробіття, %	9,1	6,1
7.	Чисельність зайнятого населення, млн	223,482	229,095
8.	Структура зайнятості за галузями, %:		
	- АПК	5,4	3,35
	- промисловість	16,52	13,36
	- будівництво	7,21	8,5
	- ринкові послуги	43,02	45,59
	- неринкові послуги	27,86	29,20
9.	Структура зайнятості за рівнем кваліфікації, %:		
	- низькокваліфіковані працівники	71,64	60,31
	- висококваліфіковані працівники	28,36	39,69
10.	Частка відновлювальних джерел енергії у кінцевому енергоспоживанні, %	13	34

Побудовано за: [13; 16; 17; 21; 23].

докорінно змінить традиційні галузі економіки. У цих умовах виникатимуть нові професії, але разом з тим окремі професії стануть непотрібними. На думку дослідників з Оксфорду, в найближчі 20 років близько 50% існуючих нині професій зникне, що потребуватиме пошуку нових рішень і економічних моделей для забезпечення зайнятості населення.

2. Бурхливий розвиток альтернативної (відновлювальної) енергетики. Епоха вуглеводних енергоносіїв добігає кінця, їм на зміну приходять значно дешевші та екологічні чисті джерела енергії – сонячна, вітрова, геотермальна, енергія морських течій, відпливів та хвиль, біомаси рослинного, тваринного та побутового походження тощо. На переважне використання альтернативних джерел енергії будуть орієн-

туватися не лише приватні споживачі, а й компанії, міста та цілі країни.

3. У найближчі 10 років відбудеться різке падіння кількості робочої сили на ринку праці, що зможе призвести до сповільнення економічного зростання та інших потрясінь у соціальному та економічному житті Європи. Суттєвими причинами цього тренду є демографічний спад і старіння населення Європи, де вже на сьогодні кількість пенсіонерів перевищує чисельність працюючого населення. За прогнозами аналітиків Європейської ради [21], ситуація погіршуватиметься аж до 2050 року, оскільки через складні демографічні показники на ринку праці в ЄС не вистачатиме 68 млн працівників.

4. Міграційна криза, яка почала посилюватися з 2015 року, насамперед за

рахунок біженців із Близького Сходу та країн Африки. На тлі демаршу окремих країн ЄС та їх небажання спільного вирішення цієї проблеми неконтрольована міграція призводить до погіршення криміногенної ситуації, посилення соціальної напруги, необхідності пошуку шляхів адаптації і асиміляції вимушених мігрантів.

5. Активізація лівосоціальних і правонаціональних настроїв, рухів, і громадських об'єднань. Посилення радикалізації окремих прошарків суспільства становить загрозу ліберально-демократичним політичним трендам, політичній стабільності й суперечить філософії та цінностям, які поширює споживча кооперація. Це може призвести до зміни позитивного ставлення окремої частини населення до кооперації.

6. Поширення серед населення антиглобалізаційних настроїв, зміна світогляду й відхід від виключно матеріальних мотиваторів, сповідування ідей сталого (екологічного) розвитку та загальнолюдських цінностей, активізація волонтерського руху тощо. Цей тренд матиме наслідком зміни у специфіці виробництва й споживання (використання органічної продукції та екологічно чистих матеріалів, лояльність до підприємств, що ведуть соціально відповідальний та екологічно орієнтований бізнес).

Також іншими суттєвими проблемами й викликами для європейської спільноти в найближчі десятиліття будуть: зростаюча урбанізація, окремі прояви циклічних світових економічних і фінансових криз, низькі темпи інтеграції окремих країн у європейський економічний простір, бажання інтегруватися до ЄС нових членів, несиметричний внесок різних країн в економічний розвиток Європи, екологічні, геополітичні ризики тощо.

Тому дуже важливо визначити, що зможе запропонувати Європі споживча кооперація у період до 2030 року і яких трансформацій вона зазнає в цей період. У європейській споживчій кооперації може бути кілька сценаріїв діяльності в нових умовах, а саме:

1) споживчі кооперативи пасивно спостерігають за існуючими змінами і не здійснюють суттєвих змін у моделі та існуючих стратегіях розвитку споживчій кооперації;

2) споживчі кооперативи у різних країнах Європи адаптуються до нових викликів та проблем із «різною швидкістю».

3) споживча кооперація Європи стає активним учасником змін на європейському континенті та використовує існуючу єдність

кооперативного руху для дієвої відповіді новим викликам, які постануть перед європейською спільнотою в найближчі десятиліття.

На нашу думку, європейська споживча кооперація не може стояти осторонь існуючих процесів і повинна давати рішучу відповідь виникаючим загрозам на європейському континенті, посилювати свою конкурентоспроможність у традиційних та нових сферах економічної діяльності зі збереженням власної кооперативної ідентичності. Вона має ефективно боротися за споживача із урахуванням появи його нових потреб.

Таким чином, окреслюються чіткі пріоритети розвитку споживчої кооперації на європейському континенті у період до 2030 року, а саме:

1. Активне впровадження технологічних досягнень та інновацій у діяльність споживчих кооперативів під час четвертої промислової революції, зокрема:

- запровадження сучасних технологічних інновацій у торгівлі, подальше поширення Інтернет-технологій та використання мобільних додатків у торговельній та інших видах діяльності;

- використання сучасних інновацій у сферах виробництва та надання послуг (технологій 3D друку, штучного інтелекту, віртуальної та доповненої реальності, доставка товарів за допомогою дронів тощо).

Споживча кооперація не може стояти осторонь процесів появи принципово нових масових продуктів, сервісів та послуг (таких як, наприклад, краудфандинг, сервісів BlaBlaCar, CouchSurfing та аналогічних). Такі інноваційні продукти фактично втілюють на новому рівні ідеї споживчої кооперації – спільного споживання послуг і забезпечення зручного механізму їх надання та використання. Кооперації необхідно пропонувати ринку аналоги таких сервісів або ж брати активну участь у розробці принципово нових аналогічних продуктів.

Для залучення споживчої кооперації Європи до розробки і виведення на ринок інноваційних продуктів доцільно запровадити проект функціонування кооперативної краудфандингової платформи, яка генеруватиме внески (кошти) споживачів для розробки і пропозиції інноваційних продуктів. На ній зацікавлені особи зможуть пропонувати свої інноваційні продукти на початковому етапі реалізації стартапу, а багатомільйонна аудиторія кооператорів та інші зацікавлені особи зможуть взяти безпосередню участь у фінансуванні розробки

нового продукту, його комерційному впровадженні й бути його активними споживачами. Для цього необхідно розробити і просувати таку краудфандингову Інтернет-платформу, а також європейську кооперативну соціальну мережу чи аналогічні платформи, зокрема на базі мобільних додатків.

2. Становлення споживчих кооперативів як центрів і лідерів з використання й поширення альтернативних (відновлювальних) джерел енергії шляхом:

- зростання частки використання відновлювальних джерел енергії у економічній діяльності кооперативів (мінімальний орієнтир до 2030 року – споживання понад 50% енергії за рахунок альтернативних її видів);

- активне залучення членів споживчих кооперативів і місцевого населення до кооперування в енергетичній сфері для задоволення власних потреб в енергоносіях і продажу надлишків виробленої енергії державі;

- проведення широкої просвітницької діяльності щодо можливостей і переваг діяльності енергетичних кооперативів, співпраця в цьому напрямі з діючими успішними європейськими кооперативами;

- залучення коштів урядів, фондів Євросоюзу та інших інституцій для популяризації та реалізації цього напрямку розвитку.

3. З метою вирішення майбутніх проблем на європейському ринку праці споживчій кооперації необхідно стимулювати зайнятість і створювати нові робочі місця в інноваційних та технологічних видах діяльності. Цей напрям розвитку потребуватиме врахування новітніх тенденцій на ринку праці – схильності працювати в рамках гнучкого графіку й намагатися тримати в балансі ритм «життя – робота», що на сьогодні є особливо актуальним для жінок та молоді.

Враховуючи старіння населення Європи (див. табл.), необхідно активніше залучати людей віком 50-70 років до роботи в кооперативах, створювати кооперативи пенсіонерів або кооперативні заклади, які обслуговували б людей похилого віку (об'єднання пенсіонерів в межах споживчої кооперації, клуби спільного проведення дозвілля, громадські кооперативні бібліотеки тощо). Це сприяло б вирішенню гострої соціальної проблеми людей старшого віку – дефіциту спілкування, самотності та потреби в суспільно-корисній праці.

4. Проблеми, пов'язані з масовою вишуканою міграцією на європейському

континенті, можна ефективно вирішувати за допомогою залучення мігрантів до європейського кооперативного руху.

В межах компактного проживання мігрантів доцільно створювати кооперативи або ж навіть кооперативні комуні. Для цього важливою стає просвітницька та агітаційна кооперативна робота, до якої необхідно залучати прогресивних європейських кооперативних лідерів та волонтерів. Мігрантам необхідно продемонструвати переваги кооперативної моделі діяльності, підтримувати їх рішення приєднатися до кооперації шляхом проведення професійних навчань, мовних курсів, тренінгів тощо.

Наголосимо, що цей напрям розвитку стає особливо актуальним з огляду на зменшення привабливості Китаю для розміщення виробничих майданчиків. У цих умовах кооперативи мігрантів можуть не лише вирішити проблеми на європейському ринку праці, а й стати конкурентоспроможною віддаленою платформою (offshoring destination) трансконтинентального характеру для виробництва дешевшої продукції, а також інноваційних готових продуктів та послуг з високим рівнем доданої вартості.

5. Драйвером економічного зростання кооперативів може стати створення на базі об'єднання Єврокооп платформи розвитку взаємної зовнішньої торгівлі та інвестицій між національними кооперативними спілками. У межах цього напрямку доцільним є проведення таких заходів:

- реалізація програм цільового пошуку ділових партнерів серед учасників Єврокооп для конкретних зовнішньоторговельних та інвестиційних проектів, налагодження механізму спільних консультацій у цій сфері;

- виробництво товарів під замовлення зарубіжних кооперативних торговельних мереж, у тому числі з використанням торговельної марки замовника, використання франчайзингових схем;

- створення спільних підприємств, формування стратегічних союзів та альянсів у торговельній, виробничій та інвестиційній сферах, започаткування й розвиток діяльності європейської кооперативної торгово-промислової палати та інших аналогічних інституцій.

6. Для поширення кооперативних ідей, цінностей і переваг кооперації серед населення, мігрантів, національних урядів та парламентарів (зокрема, на рівні Євросоюзу) доцільно робити наголос на тому, що кооперація – це не

просто бізнес, а соціально спрямований бізнес, який орієнтується не лише на отримання прибутку, а й насамперед на вирішення проблем споживача. При цьому важливо також урахувати зміну світогляду населення (ідеї споживання екологічно чистих продуктів, антиглобалізаційні настрої тощо), показувати переваги кооперативних ідей над радикальними політичними поглядами.

Європейські кооперативи повинні активніше використовувати інструменти соціально-відповідального бізнесу. Адже практика свідчить, що вже нині споживачі демонструють набагато вищу лояльність до соціально-відповідальних компаній, які турбуються не лише про себе, а й про своїх споживачів, територіальні громади, довкілля. У цьому контексті варто використати досвід підписантів Глобального договору ООН (United Nations Global Compact), зокрема в частині підготовки й поширення нефінансових річних звітів, у яких детально висвітлювався б соціальний та екологічний аспект діяльності кооперативів.

Важливо провести заходи щодо створення й поширення сучасного просвітницького контенту, медіа-програм і популяризаторських фільмів. Для поширення кооперативних ідей, залучення до кооперації нових членів, зокрема серед молоді, доцільно використовувати переваги Інтернету, в тому числі з використанням можливостей соціальних мереж, Youtube-каналів тощо, що вимагає залучення фахівців з PR та SEO. Кооперативні ідеї важливо просувати і в рамках проведення різноманітних фестивалів, концертів, волонтерських і благодійних акцій та інших культурно-масових заходів у великих містах та невеликих населених пунктах Європи. У перспективі розширення фінансування таких заходів можливе за рахунок діяльності кооперативної крауд-фандингової платформи.

Як показує досвід споживчої кооперації України, позитивний резонанс та ефект дають проведення круглих столів, загальнонаціональних та міжнародних наукових конференцій, присвячених проблемам кооперативного руху, що відбуваються на базі кооперативних вищих навчальних закладів. Популяризацію кооперативних ідей необхідно починати ще на рівні загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів. При цьому суттєвим джерелом фінансування таких заходів може стати активне використання коштів європейських фондів

технічної допомоги та грантів урядів європейських країн. А це вимагає проведення роботи щодо розробки відповідних проєктів та їх подання на розгляд донорським організаціям.

Існуючі перед європейською кооперацією виклики вимагають організації на якісно новому рівні дослідницької, аналітичної та консультативної роботи. Тому актуальним є питання започаткування діяльності Європейського центру досліджень проблем споживчої кооперації, головними напрямками діяльності якого мають стати системні наукові та прикладні дослідження, розробка концепцій, програм та стратегій, консалтингова діяльність, організація навчань, підвищення кваліфікації тощо. До діяльності такого центру доцільно було б залучити значний науковий потенціал європейської споживчої кооперації, зокрема університетів споживчої кооперації України.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Сучасний стан європейської споживчої кооперації – це дзеркало ситуації в окремих європейських країнах і в Європі в цілому. Перед існуючими викликами, які ставлять питання виживання споживчої кооперації у сучасному світі, необхідно шукати і знаходити те, що об'єднує кооперативи і робить їх сильнішими. А це – існуюча єдність європейського кооперативного руху, статус соціально-відповідального бізнесу й кооперативна ідентичність, які у найближчі десятиліття будуть суттєвою конкурентною перевагою кооперативів.

2. Для розвитку споживчої кооперації на європейському континенті кооперативній громадськості необхідно відходити від декларацій і переходити до конкретних дій. У найближчі 20 років європейська споживча кооперація не буде успішною, якщо вона не буде інноваційною. Кооперативи мають стати важливим осередком розробки і впровадження інноваційних технологій.

3. Для того, щоб парламентарі всіх рівнів голосували за кооперативні закони, щоб уряди приймали рішення на підтримку кооперації, необхідно активізувати просвітницьку діяльність, щоб донести їм інформацію про сучасну споживчу кооперацію та її роль у суспільстві. Для досягнення успіху в період до 2030 року для кооперативних систем з різних європейських країн важливо консолідувати всі свої ресурси, поширювати

кооперативні цінності й діяти спільно, відстоюючи інтереси центрального елементу кооперативного бізнесу – споживача. І тільки тоді суспільство отримає реальний шанс нарешті знайти омріяний протягом століть багатьма поколіннями людей соціально-економічний устрій, побудований на принципах справжньої демократії, солідарності, відповідальності, рівності та соціальної справедливості.

4. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є визначення місця і стратегії діяльності споживчої кооперації України в умовах глобальних соціально-економічних змін на європейському континенті. Окреслені у статті заходи вимагають розробки детальних концепцій, програм, бізнес-планів і стратегій щодо кожного з напрямів, у яких повинні бути чітко окреслені терміни виконання, дедлайни, бюджет та відповідальні особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аліман М. В. Кооперація і кооператори: визначення, афоризми, повчання / за заг. ред. О. О. Нестулі. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. 175 с.
2. Аполій В. В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії : монографія. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2007. 368 с.
3. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія. Київ : Наукова думка, 2003. 332 с.
4. Балабан П. Ю., Балабан М. П. Трансформація торгівлі споживчої кооперації в економіці ринкового типу: етапи розвитку, конкурентоспроможність, стратегічні пріоритети : монографія. Вищ. навч. закл. Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». Полтава : РВВ ПУЕТ, 2011. 121 с.
5. Гончаренко В. В., Пантелеймоненко А. О. Основи діяльності кооперативних організацій. Вітчизняний та зарубіжний досвід : навчальний посібник. Полтава : ПУЕТ, 2012. 59 с.
6. Манжура О. В. Проблеми і перспективи становлення кооперативної моделі національного господарства : монографія. Запоріжжя : Класич. приват. ун-т. 2015. 291 с.
7. Кооперація в аграрній сфері виробництва / Саблук П. Т. та ін. К. : УАДУ, 2003. 72 с.
8. Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення : монографія / за заг. ред. С. Гелея. Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. 976 с.
9. Birchall J., Hammond-Ketilson L. Resilience of the Cooperative Business Model in Times of Crisis. Sustainable Enterprise Programme, International Labour Office, Job Creation and Enterprise Development Department, Geneva, ILO, 2009, 38 p.
10. Borzaga C., Michie J., Blasi R. The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative and Co-owned Businesses. Oxford, Oxford University Press, 2017. 704 p.
11. Brown J. Co-operative Capital: A New Approach to Investment in Co-operatives. Manchester, Co-operative Action, 2004, 119 p.
12. Cocolina C. The Power of Cooperation. Brussels, Cooperatives Europe, 2017, 128 p.
13. Von Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome, Springer, 2018, 220 p.
14. Cornforth C. The Governance of Cooperatives and Mutual Associations: A Paradox Perspective. Annals of Public and Cooperative Economics, 2004, no. 75/1, pp. 11-32.
15. EuroCoop. Annual Report 2016, Brussels, 2017, 27 p.
16. EU Reference Scenario 2016. Energy, transport and GHG emissions Trends to 2050. The European Commission, 2016, 221 p.
17. Future State 2030: The global megatrends shaping governments. KPMG International, 2014, 73 p.
18. Levi Y. "Nonprofits" and "Third Sector": from Definitional Vagueness to Potentials for Innovation. Journal of Co-operative Studies, 2005, no. 38/2, pp. 37-43.
19. Lord B., Shanahan Y., Robb A. Annual Report Readership and Understanding: a Co-operative Perspective. Journal of Co-operative Studies, 2005, no. 38/2, pp. 5-21.
20. Münkner H.-H. Better Together. Management, morals and co-operation in times of globalisation. Journal of Co-operative Studies, 2006, no. 39/1, pp. 16-23.
21. Project Europe 2030. Challenges and Opportunities. A report to the European Council by the Reflection Group on the Future of the EU 2030. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2010, 54 p.
22. Robb A.J., Crombie N.A. Defeating a Demutualisation: a case study. Journal of Co-operative Studies, 2006, no. 39/3, pp. 5-9.
23. Gros D., Alcidi C. The Global Economy in 2030. Trends and Strategy for Europe. Brussels, The Centre for European Policy Studies, 2013, 187 p.
24. The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy. Report 2016, ICA, Eurisce, 2016, 57 p.

REFERENCES:

1. Aliman M.V. *Kooperatsiya i kooperatory: vyznachennya, aforyzmy, povchannya* [Co-operation and co-operatives: definition, aphorisms, edifications]. Poltava, RVV PUSKU, 2009, 175 p. [in Ukrainian].
2. Apopiy V.V. *Vnutrishnya torhivlya ta APK Ukrayiny: efektyvnist' vzayemodiyi* [Internal trade and agroindustrial complex of Ukraine: interaction effectiveness]. L'viv, Vyd-vo L'vivs'koyi komertsynoyi akademiyi, 2007, 368 p. [in Ukrainian].
3. Babenko S.H. *Transformatsiya kooperatyvnykh system u perekhidniy ekonomitsi* [Transformation of co-operative systems in transition economies] Kyiv, Naukova dumka, 2003, 332 p.
4. Balaban P.Yu., Balaban M.P. *Transformatsiya torhivli spozhyvchoyi kooperatsiyi v ekonomitsi rynkovoho typu: etapy rozvytku, konkurentospromozhnist', stratehichni priorityety* [Transformation of consumer co-operation trade under the market economies: development stages, competitiveness and strategic priorities]. Vyshch. navch. zakl. Ukoop-spilky "Poltav. un-t ekonomiky i torhivli", Poltava, RVV PUET, 2011, 121 p. [in Ukrainian].
5. Honcharenko V.V., Panteleymonenko A.O. *Osnovy diyal'nosti kooperatyvnykh orhanizatsiy. Vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid: navchal'nyy posibnyk* [Fundamentals of co-operative organizations activities. Domestic and foreign practice: a manual]. Poltava, PUET, 2012, 59 p. [in Ukrainian].
6. Manzhura O.V. *Problemy i perspektyvy stanovlennya kooperatyvnoyi modeli natsional'noho hospodarstva* [Problems and prospects of forming a cooperative model of a national economy]. Zaporizhzhya, Klasych. pryvat. un-t., 2015, 291 p. [in Ukrainian].
7. Sabluk P.T. *Kooperatsiya v ahrarniy sferi vyrobnytstva* [Co-operation in the agrarian field of production]. Kyiv, UADU, 2003, 72 p. [in Ukrainian].
8. Heley S. *Spozhyvcha kooperatsiya Ukrayiny. Vid zarodzhennya do s'ohodennya* [Consumer cooperation of Ukraine. From the formation to the present]. L'viv, Vyd-vo L'vivs'koyi komertsynoyi akademiyi, 2013, 976 p. [in Ukrainian].
9. Birchall J., Hammond-Ketilson L. *Resilience of the Cooperative Business Model in Times of Crisis*. Sustainable Enterprise Programme, International Labour Office, Job Creation and Enterprise Development Department, Geneva, ILO, 2009, 38 p.
10. Borzaga C., Michie J., Blasi R. *The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative and Co-owned Businesses*. Oxford, Oxford University Press, 2017. 704 p.
11. Brown J. *Co-operative Capital: A New Approach to Investment in Co-operatives*. Manchester, Co-operative Action, 2004, 119 p.
12. Cocolina C. *The Power of Cooperation*. Brussels, Cooperatives Europe, 2017, 128 p.
13. Von Weizsaecker E., Wijkman A. *Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. A Report to the Club of Rome*, Springer, 2018, 220 p.
14. Cornforth C. *The Governance of Cooperatives and Mutual Associations: A Paradox Perspective*. Annals of Public and Cooperative Economics, 2004, no. 75/1, pp. 11-32.
15. EuroCoop. *Annual Report 2016*, Brussels, 2017, 27 p.
16. *EU Reference Scenario 2016. Energy, transport and GHG emissions Trends to 2050*. The European Commission, 2016, 221 p.
17. *Future State 2030: The global megatrends shaping governments*. KPMG International, 2014, 73 p.
18. Levi Y. "Nonprofits" and "Third Sector": from Definitional Vagueness to Potentials for Innovation. *Journal of Co-operative Studies*, 2005, no. 38/2, pp. 37-43.
19. Lord B., Shanahan Y., Robb A. *Annual Report Readership and Understanding: a Co-operative Perspective*. *Journal of Co-operative Studies*, 2005, no. 38/2, pp. 5-21.
20. Münkner H.-H. *Better Together. Management, morals and co-operation in times of globalisation*. *Journal of Co-operative Studies*, 2006, no. 39/1, pp. 16-23.
21. *Project Europe 2030. Challenges and Opportunities. A report to the European Council by the Reflection Group on the Future of the EU 2030*. Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2010, 54 p.
22. Robb A.J., Crombie N.A. *Defeating a Demutualisation: a case study*. *Journal of Co-operative Studies*, 2006, no. 39/3, pp. 5-9.
23. Gros D., Alcidi C. *The Global Economy in 2030. Trends and Strategy for Europe*. Brussels, The Centre for European Policy Studies, 2013, 187 p.
24. *The World Co-operative Monitor: Exploring the Co-operative Economy*. Report 2016, ICA, Eurisce, 2016, 57 p.